

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369547365> | LOG_0097

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT QUINQUAGESIMUM SEXTUM.

SES EN VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

*Phyllitis Amboinica. Sajor radja nute.**De Amboinsche Phyllitis.*

Phyllitis elegantes quasdam species exhibet in hisce regionibus, uti & cuncta Filicum genera luxuriosa magis & majora sunt in Indicis desertis, quam in Europa. Phyllitis binas observavi varietates, quæ mihi dicuntur *Phyllitis arborea* & *terrestris*.

Primo. *Phyllitis arborea*, tenui ac repente radice dependet ex arborum corticibus muscosis. Aliquando hujus tria quatuorve folia sibi juncta sunt, aliquando solitaria ac fere sessilia, ita ut nil nisi folia exhibeat folia, quodvis autem plerumque tres quatuorve pedes longum est, sex & septem pollices latum, in obtusum desinens apicem, in medio seu ad superiorem partem latissimum, a radice angusto principio fensim dilatans & extendens, ad oras non dentatum, sed fursum varios format sinus & arcus, uti & quædam observantur ad apices in rotundas lacinias distincta, firma porro instar corii tensi, late virentia, glabra, & splendentia, per medium crassissimus decurrit nervus, nigricans, & ab utraque protuberans parte, qui folium extensum sustinet, tenera autem folia circa apices flaccida sunt, albicantia, saporemque habent oleraceum.

Hæc folia aliquando monstrosa sunt magnitudinis, sex octove pedes longa, spithamam lata, paucis ad oras sinibus, quæ plerumque simplicia dependent, formam referentia magnarum Helveticarum rhomphæarum. Nullas gerunt laterales costas, sed subtiles, densas, & parallelas venulas, transversaliter ex medio nervo ortum ducentes, sed quæ non in oras excurrunt, subtus autem prope ortum parum intricatæ & circinnosæ sunt, ubi & nigricant. Vetus folia circa apices subtus juxta venulas rufas & arenosas habent strias, quæ abradi possunt.

Radix non ulterius prorepat, quam folia sese extendunt, nam extra superius folium frustulum adparet semi digiti longitudinis, quod eminet & bifidum est, paulo crassius penna, illi Dryopteris simile, interne ex viridi albicans, paucis pertextum venulis nigris. Radix vero fragilior est, & dulciorem habet saporem, cum illo Polypodii convenientem, firmior quoque arboribus adhæret, & interstitia inter folia adeo fibrillis & Musco obducta sunt, ut hæc radix dignosci nequeat. Fibrillæ autem ejus rufæ sunt, ac breves gerunt apices instar Musci vel Ericæ.

Secundo. *Phyllitis terrestris* forma haud multum differt a priore, ejus enim folia sessilia fere etiam proveniunt, quinque sexve pedes longa, binas transversales palmas lata, quædam integra, quædam in rotundas lacinias distincta, hæc autem non habet radicem repentem, in orbem enim excrefcit, seu fasciculum format instar caulis Brassicæ, in centro enim ejus apertura est, e qua eminet capitulum muscosum, ex simplici fere musco seu fibrillis compositum, excepto quod in medio aliquid herbaceum adpareat, quod durum est, & nigris characteribus notatum, ac porro innumeris simplicibus fibrillis terræ infixæ, hæc enim species non in arboribus reperitur, sed sub iis in solo & in planis silvis.

Quum vero in quibusdam arboribus similes quoque observaverim confectiones, hinc concludere quis posset, ex arboribus deciduam, & terræ inradicatam, quod tamen non ita facile fit, magna enim inveni spatia, hisce plantulis occupata, non sibi nexis, sed distantibus longe, at non tam prope truncos, ut ex iis potuissent decidi, unde concludo, peculiarem esse Phyllitum, ex ipsa provenientem terra, altera quoque ipsi adstabat species, similis priori, excepto quod folia multo angustiora essent, & ipsæ plantæ multo minores.

Nomen. Latine *Phyllitis Amboinica*, *arborea*, & *terrestris*; Malaice *Sajor radja*; Amboinice *Nute* & *Noute*; Ternatice *Hange hange*; Javanice *Simbar* simpliciter.

Locus. Prima species nullibi reperitur nisi in talibus arboribus, quæ corticem habent muscosum, quales præsertim sunt Sagerus, & Cinar.

In

DE Phyllitis beeft eenige schoone soorten in deze gewesten, gelyk alle Vaare geslagten, weelderiger, en grooter zyn in de Indische wildernissen dan in Europa. Van Phyllitis heb ik twee veranderingen aangemerkt, en ik noem ze. 1. Phyllitis arborea. 2. Phyllitis terrestris.

I. Phyllitis arborea hangt met een dunne kruipende wortel aan de mosagtige schorsse der bomen. Op deze staan zomtyds drie en vier bladeren by malkanderen, zomtyds enkel, en schier zonder steelen, zoo dat het niet dan enkele bladeren vertoont, ieder blad is in 't gemeen drie of vier voeten lang, ses en zeven duimen breed, met een stompe spits in de midde, of na vooren toe breedst, van de wortel af met een smal begin zig allenkens uitbreiden- de, aan de kanten wel ongekerst, dog na vooren toe makenze verscheide bogten en boesems, gelyk men ook zommige vindt by de spitzen in ronde lappen verdeelt, voorts styf, als een gespanne leer, levend groen, glad, en blinkende, door de midde gaat een zeer dikke zenuwe, zwartagtig, en te weerzyde uitbuilende, die het blad uitgestrekt houdt, dog de jonge bladeren zyn omtrent de spitzen slap, witagtig, en moeskruidagtig van smaak.

Men vindt deze bladeren zomtyds van monstreuze grootte, ses en agt voeten lang, en een span breed, met weinige bogten aan de kanten, die meest enkel bangen, in gedaante van groote Switserse slag-swaarden. Zy hebben geen dwersribben, maar subtiële, digte, en paralel lopende adertjes, dwers uit de middelzenuwe, dog niet tot de kanten toegaande, en onder by den oorspronk lopen ze wat verwerd in krullen, daar ze ook zwartagtig schynen. De oude bladeren hebben omtrent de spitzen van onderen langs deze ribbekens, roffe, en zandige streepen, die men aferyven kan.

De wortel kruipt niet verder dan de bladeren gaan, want buiten 't voorste blad ziet men een stukje van een halve vinger lang uitsteeken, gemeenelyk in twee hoofdekens verdeelt, wat dikker dan een schaft, die van Dryopteris gelyk, te weten van binnen uit den groenen, witagtig, met weinige zwarte adertjes. Zy is egter broffer, ook zoeter van smaak, met het Polypodium over een komende, zy hangt ook veel vaster aan de bomen, en tussen de bladeren is ze zoodanig met vezels en mos bebangen, dat men ze niet bekenen kan. De vezelen zyn ros, en hebben korte einden of spitzen, gelyk het Mos of Heide.

II. Phyllitis terrestris verschilt niet veel in gedaante van de voorige, want de bladeren komen ook bykans zonder steelen voort, vyf en ses voeten lang, twee dwersbanden breed, zommige heel, zommige in ronde lappen verdeelt, maar deze hebben geen kruipende wortel, want ze staan in een opening, daar men een mosagtig hoofd ziet uitbuijen, schier van enkel mos, of vezelingen gemaakt, behalven in de midden vindt men iets kruidagtigs, hard, en vol zwarte characteren, voorts met ontelbare diergelyke vezelen in de aarde vast, want men vindt deze zoorte niet aan de bomen, maar wel daar onder op de grond, in vlakke bossen.

Dog dewyl ik aan zommige bomen ook diergelyke vergaderinge gevonden hebben, zoo zoude men mogen gissen, dat het van de bomen afgevallen, en in de aarde geworteld was, 't welk mede niet zyn kan, want ik heb groote plaatsen aangetroffen, daar veele van deze struiken stonden niet aan malkanderen vast, maar wyd van malkander af, dog zoo dicht niet by eenige stammen, dat ze daar van konden afgevallen zyn: waar uit ik dan bespeurde, dat het een byzondere Phyllitis moest zyn, uit de aarde zelfs voortkomende, daar stond ook nog een andere zoorte by, de naastgenoemde gelyk, behalven dat de bladeren veel smalder, en de struiken kleinder waren.

Naam. Phyllitis Amboinica, Arborea, & Terrestris; In 't Maleits Sajor radja; in 't Amboins Nute en Noute; op Ternaten Hange hange; in 't Javaans Simbar, het enkele.

Plaats. De eerste zoorte waft nieuwers dan aan zoodanige bomen, die een mosagtige schorsse hebben, gelyk, inzonderheid den Zagoeer, en Kinar-boomen zyn.

Dog

Fig. 1.

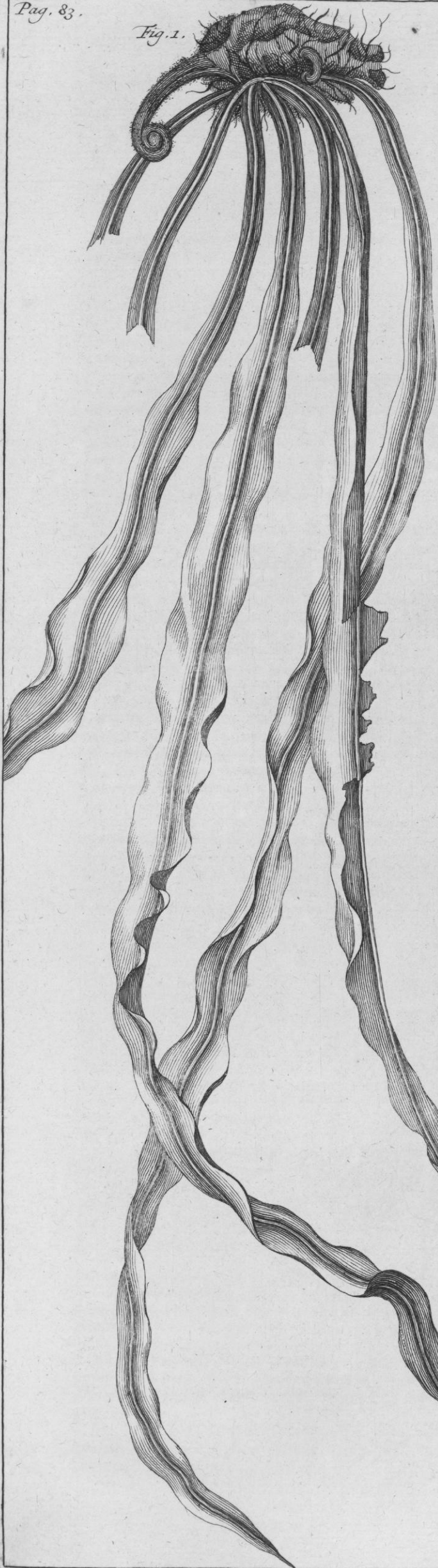

Fig. 2.

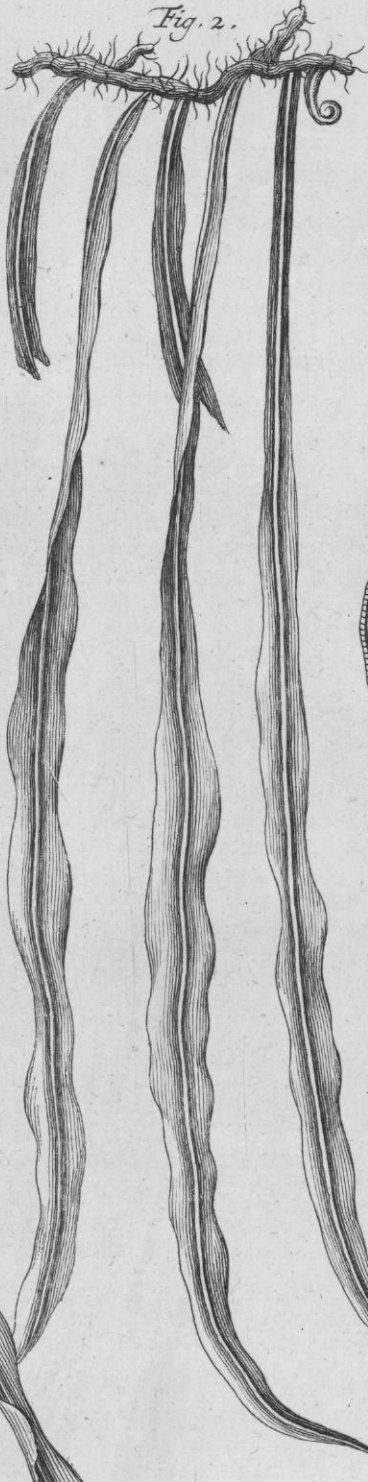
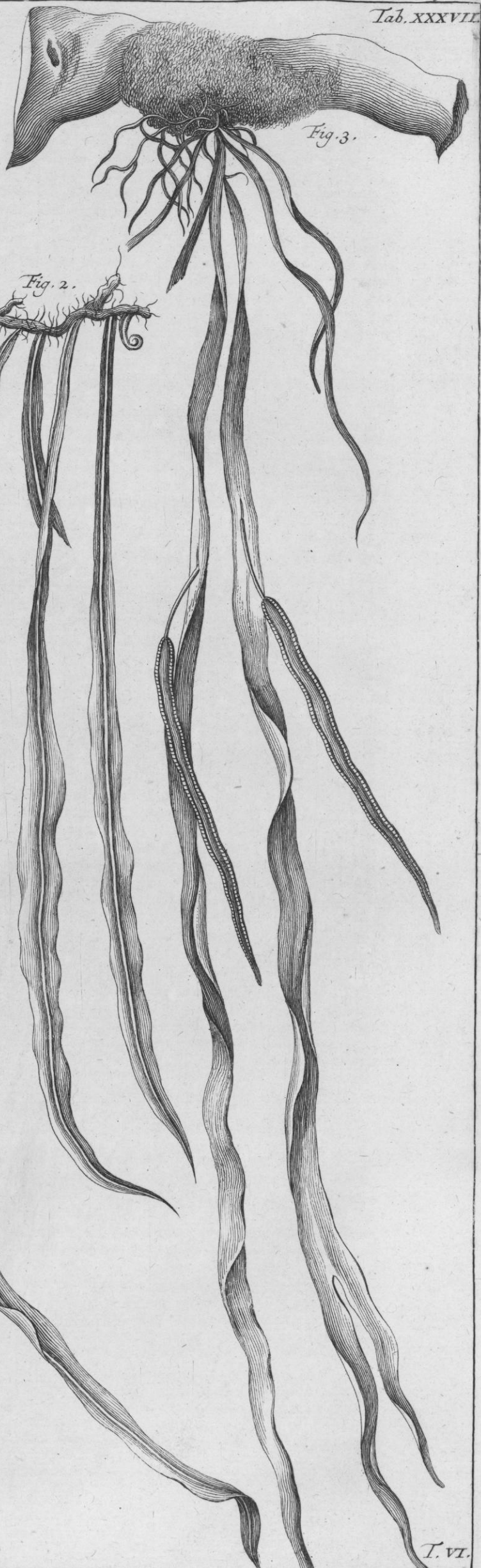

Fig. 3.

In altis vero filvis reperitur in cunctis arboribus, immo in talibus, quæ inferius corticem habent nudum, ac porro in quovis vetusto & putrido ligno, ut & in ramis & fruticulis in filvis projectis. Mangia ipsa ab hac non libera sunt, sed minor est, & in horto meo provenit sponte ex lamellato cortice *Bonga lacca* seu *Cypri*, uti & ex aliis variis fruticibus, vix pedem crassis.

Ufus. Tenera & albicantia folia, seu proprie ipsorum summitates incolis oleri sunt, cujus sapore quidam adeo delectantur, ut ipsi nomen dederint *Sajor radja*, h. e. *Olus regium*. Maxima folia vidi ab Indicis curatricibus electa, quorum medias costas planabant & inliniebant Calappi oleo, quæ supra ignem calefaciunt, & talibus hominibus in brachio adligabant, qui paralytici erant, & licet curatio tarde procederet, æger tamen adeo reconvalefcebat, ut tenere quid manu posset, ac sine dubio in integrum restitutus esset, si bonam observare voluisset diætam, quam maxime enim amabat potus calidos, & veræ Arthritidi obnoxius erat, quam incolæ cum vulgari Paralyfi confundunt. Alii quoque foliis utuntur minutim confectis, & cum Calappi rasi medulla mistis, quibus caput lavant, ut capilli crescant, subsequens vero Scholopendria melior est huic scopo.

Phyllitis descriptio & Figura ex Bontio libr. 6. cap. 34. cum nostra satis bene convenit, excepto quod dicat suam crescere Javæ juxta flumen, item radices ejus dulcescere instar Polypodii. Herbarum decocto usus fuit in Dysenteria, & Cholericæ fluxione, sed mox deinde radici adscribit resolventem & separantem virtutem, tanquam utilem in Lienis obstructionibus, quartana, scorbuto, ac similibus morbis ex Melancholicis humoribus ortum ducentibus. Sal ex foliis Chemica arte præparatum, egregium erit remedium in ulceribus malignis, & pedum vulneribus inveteratis ad depurandum & curandum, quibus vitiis homines hisce in terris maxime obnoxii sunt.

Simbar majangan, seu *Tando ruffa*, elegans ac rara Phyllitis est species, tenui repente radice arboribus adfixa instar Amboinensis. Prima ejus folia parum erecta sunt, ac mox sese in longas dividunt laciniæ fere instar subsequenti Polypodii, sed tam eleganter ordinata sunt, ut Cornu cervi referant, unde & nomen obtinuit. Senfim hæc folia orchidæ longitudinem adquirunt, & dependent.

Radix tempore crassitiem acquirit Polypodii Amboinensis mediæ, paucis ruffis pilis obducta. Javæ rarissime sponte provenit tam in arboribus quam rupibus magnis, quum vero ab ista natione tanti æstimetur, prope hominum ædes in quibusvis arboribus frugiferis plantatur, si abruptas plantas cum paucillo cæni istis adligant arboribus, donec in ipsorum cortices radices fixerint. Magnates Javanenses magni eam æstimaunt, & sibi mutuo offerunt ad transplantandum, non modo ob elegantem ejus formam, sed etiam ob refrigerantes ejus virtutes, quas exercet in ferventibus corporibus. Hunc in finem folia eligunt tenera, quæ conterunt cum aqua, Tamarindis, & lamella Cerpæ, quam filtrant & propinant.

Notandum autem est, Javanos & Baleyenses Cerpæ rubræ virtutem adscribere refrigerantem, & Allio calefacientem.

Eadem hæc Phyllitis in Java excreta, & a D. Andrea Cleyero D. Jacobo Breynio missa prostat in hujus Centuria I. Cap. 99. sub nomine Scolopendriæ Indiæ Orientalis Musæ facie.

Tabula Trigesima septima

Ad Figuram primam Phyllitim exhibet arboream Amboinicam, cum qua convenit Phyllitis arboribus innascens, folio sinuato, tenuiori, rotundis pulverulentis maculis averfa parte punctato. Sloan. Cat. pl. Jam. pag. 14. & Polypodium foliis linguæ Cervinæ majus Plum. pag. 26. Tab. 38.

Figura secunda Phyllitim denotat terrestrem.

Figura tertia Scolopendriam sistit, subsequenti Capite descriptam.

Dog in 't booge woud vindt men 't aan allerhande bomen, ook aan zoodanige, die beneden een kale schors hebben, en voorts op allerhande oud en verrot hout, takken, en ruigten, die in 't bos leggen. De Mangas-bomen zijn 'er ook niet vry van, dog blijft kleinder; en in mynen tuin is het voortgekomen van zelfs, uit de schilferige schorze van Bonga lacca of Cyprus, als mede uit verscheide andere struiken, die pas een been dik waren.

Gebruik. De jonge en witagtige bladeren, of eigentlijk bunne eindens, zijn by de Inlanders een moeskruid, daar zommige zulken smaak in vinden, dat ze hem de naam van Sajor radja, dat is Koninks-moës gegeven hebben. De grootste bladeren heb ik de Indiaanse Meesteressen zien nemen, de middelste ribben plat schaven, met Calappusolie besmeren, over 't vuur warm maken, en zoodanige personen om de armen binden, die lam waren, en boewel de cuure langzaam toeging, zoo kreeg den patient nogtans zulke beterschap, dat hy weder vatten konde, en zoude buiten twyffel volkomen geneezen zijn, als by een goeden diæt hadde willen houden, want hy was zeer tot heete dranken geneegen, en aan de volkome jigt vast, dewelke de Inlanders met de gemeene lammigheid vermengen. Anderen gebruiken de bladeren ook klein gesneden, en met geraspte Calappus-pit gemengt, om het hoofd daar mede te wassen, en het hair te doen groeien, dog de volgende Scholopendria is daar beter toe.

De beschryving en figuur van Phyllitis uit Bontius Libr. 6. Cap. 34. komt met de onze redelyk over een, behalven dat hy zegt, de zyne op Java langs de rivierkanalen te groeien. Item dat zyne wortelen zoetagtig zijn, gelyk Polypodium. Het Decoctum van 't kruid heeft by gebruik in Dysenteria, & Cholericæ fluxione, dog straks daar op schryft by de wortelen ontdoende, of scheidende kragt toe, dienende in alle verstopteden van de milt, quartana, scheurbuik, en diergelyke gebreken, uit melankolyke bumeuren ontstaande. Het zout uit de bladeren door Chimische konst gemaakt, zal een voortreffelick ding zijn, om kwaadaardige ulceratien, en gaten in de benen te zuiveren, en te geneezen, waar mede de menschen hier te landen zeer gekweld zijn.

Simbar majangan, of Tando ruffa is een schoone en rare soorte van Phyllitis, met een dunne kruipende wortel aan de bomen hangende, gelyk de Amboinse. De eerste bladeren staan wat over eind, verdeelen zig straks in lange lappen, schier als 't voorgaande Polypodium, dog zoo aardig geschikt, dat ze een Herte-boorn uitbeelden, waar van 't de naam heeft, met ter tyd werden deze bladeren wel een vadem lang, en hangen neerwaarts.

De wortel werd ook met ter tyd zoo dik als het middelbare Amboinse Polypodium, met weinige roffe bairen bedekt. Men vindt het op Java zeer zelden in 't wild, zoo wel op bomen als groote klippen, en dewyl het egter by die Natie in zoo groote agting is, zoo werd het by de woningen der menschen, op alderhande vrugtbomen geplant, als men de afgebroke struiken met een weinige slijk op andere bomen bind, tot dat het in der zelve schors verwortelt. De Javaansche grooten agten 't veel, en zetten 't malkander by om te verplanten, niet alleen wegens zyne fraaje gedaante, maar veel meer wegens zyn verkoelende krachten, die het in verbitte lighamen betoont. Hier toe nemen ze de bladeren, nog wat jong zynde, vryen dezelve met water, Tamaryn, en een schilfertje Ajuin, 't welk ze doorklinzen, en te drinken geven.

Waar by te noteeren staat, dat de Javanen en Balyers den rooden Ajuin een verkoelende, en den Look een verbitende kragt toeschryven.

Deze zelfde Phyllitis groeit op Java, en door de Heer Doctor Andreas Cleyer aan de Heer Jacob. Breynius gezonden, ziet in zyn Cent. I. Cap. 99. onder de naam van Scolopendria Indiæ orientalis Musæ facie.

De seven en Dertigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur den Amboinse Boom-Phyllitis, waar mede overeenkomt de Phyllitis op de bomen groeiende, met een bogtig dunder blad, met ronde stofagtige plekken op het agterste gedeelte der bladeren gespikkelt van Sloan. Cat. pl. Jam. pag. 14. en de grooter Polypodium met het blad van de Hartstong van Plum. pag. 26. Tab. 38. De tweede Figuur wyft aan de Phyllitis op de aarde wassende. De derde Figuur verbeeldt de Scolopendria, in het volgende Hoofdstuk beschreeven.